

Enformatik
Cehalet.

Nabi Avcı

ENFORMATİK CEHALET

Nabi Avcı

Kitle Kültürü Tartışmaları

Matbaanın icadından sonra kitap da sıradan bir metâ haline geldi. Kendine göre kuralları olan bir kitap piyasası ortaya çıktı. Bu piyasada kitap kapakları da önemli bir işlev yüklendiler: “Onu alma, beni al! Ben daha renkli, daha çekici, daha güzel, daha canlıyım... İlle beni al! “Bakın, şu anda masamın üzerinde üç kitap duruyor. Üçü de, aynı yazarın, aynı kitabının değişik baskıları... Yazar: Ortega y Gasset. Kitabın İspanyolca orijinalinin adı “La Rebelion de las Masas” imiş. Benim masamın üzerindeki çevirilerin biri İngilizce, ikisi Türkçe. Çünkü kitap Türkçeye iki defa çevrilmiş: *Kitlelerin Ayaklanması*. Çeviren: Seçkin Çağan (May Yayınları, 1968). *Kütelerin İsyanı*. Çeviren: Nejat Muallimoğlu (Bedir Yayınevi, 1976).

May Yayınları'nın bastığı *Kitlelerin Ayaklanması*'nın kapağında bir fotoğraf var: Bir miting meydanında çekilmiş. Kalabalık arka planda. Ön planda bir direk... ve direğe tırmanan üç kişi. Direğe tırmananlar gömlelerini çıkarmış. Yarı çıplak ya da fanilalı. Arka plandaki

kalabalığın onları hoşnutlukla izlediği görülüyor (Yoksa bu kalabalık kameraya mı gülümsüyor?). Kapakta, sağ üst köşede kırmızı harflerle yazarın adı. Ortada, soldan sağa doğru yükselen hareketli, siyah ve daha iri harflerle kitabın adı: Kitlelerin Ayaklanması...

Bedir Yayınevi'nin yayınladığı *Kütlelerin İsyanı*, kapakta bir matbaa hatasının izlerini taşıyor: Tepede sarı bir dikdörtgenin üzerinde kırmızı harflerle kitabın adı. Onun altında, gümüşî bir dikdörtgenin üzerinde siyah harflerle yazarın adı (Demek ki, yazarın adı önce yanlış basılmış, sonra bu baskının üzeri gümüşî bir dikdörtgenle kapatılarak yazarın adının doğrusu siyah harflerle tekrar basılmış). Bunların altında da, büyük bir karenin (ya da dikdörtgenin) içinde mürekkep lekesinde, türetilmiş bir resim: Kırmızı ve siyah renklerden oluşan bu resmin ne olduğu tam anlaşılamıyor. Adeta, beş-altı kişi kıran kırana dövüşüyor gibi... Çevreye yayılan lekeler kafa, kol ve kan lekelerini andırıyor. Bu kargaşanın çevresinde de hem sivrisineğe, hem de helikoptere benzetilebilecek bilinçli çizgiler.

İngilizce baskının kapağında resim yok. Beyaz zemin üzerinde, bütün kapağı dolduracakmışçasına iri, gri harflerle kitabın adı; altta çok daha küçük, italik matbaa harfleriyle yazarın adı. Bütün kapağa serpiştirilmiş irili-ufaklı yedi kırmızı dikdörtgenle kompozisyon tamamlanıyor...

Bir bibliyomanın not defterinden alınmış gibi duran

bu “kapak tasvirleri”ni neden bu kadar uzattık? Şunun için: Bu kapaklar, yalnızca üç ressamın değil, hemen her sıradan insanın, “kitle” denilince zihnine üşüşen çağrışımları, sonra bu çağrışımları kültürüne, dünya görüşüne, estetik anlayışına, kısacası “bilinçli tercihleri”-ne göre yeniden biçimlendirişini çok güzel yansıtıyor. Ressamlar, bütün bu renk ve biçim düzenlemelerine te- kabül eden duyguların, düşüncelerin bizim gibi sıradan insanların, kitap alıcılarının kafasında da bir yer tuttu- ğunu düşünerek, onlar aracılığıyla bize kitabın konusu (kitle) hakkında bir şeyler söylemek istiyorlar. Neyi?

Kitle kavramının ilk elde çağrıştırdığı “kalabalık”, “çokluk”, “yığın” gibi kavramların tarihçesi Antik Yu- nan’a, Eflatun’un demokrasiye yönelttiği eleştirilere kadar götürülebilir. Ancak, bu çağrışımların ötesinde, kitle kavramının böylesine yaygınlık kazanması, bu- gün sosyal bilimlerde kullanılan pek çok kavram gibi, 1789 Fransız İhtilali’nden sonradır. Bu yüzden, varlığını Fransız İhtilali’ne borçlu olan pek çok başka kav- ram gibi bu kavramın da herkes tarafından benimse- nen, açık, “bilimsel” bir tanımı yok. Kavram, kullanan kişinin kendine biçtiği yere göre bir anlam kazanıyor. Bu niteliğiyle, kitle kavramı, kullanan kişinin olayla- ra hangi açıdan baktığını, tıpkı ondokuzuncu yüzyıl romancıları gibi, kendisini nasıl *kenarda* ve hatta *üstte* tutarak soruna yaklaştığını belirlememizi kolaylaştıra- cak bir kıstastır. Sözgelisi, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*

yazarına göre, herkesin ayrı bir kitle anlayışı var: Politikacı için kitle, seçim döneminde desteğine ihtiyaç duyduğu kişiler demektir. Sömürgeci Avrupalı içinse kitle, Süveyş Kanalı'nın doğusunda, Ekvator çizgisinin güneyinde veya Vistül ırmağının öte yakasında yaşayan, sanayileşmemiş, cahil insanlar demektir.

Kitle kavramının içeriğindeki bu bulanıklığın ve ideolojik yükün bir başka nedeni de, 1789'dan sonra, ihtilal-öncesinin zorunlu kıldığı ittifakların bozulup bozulup yeniden kurulması; bu hercümerc içinde ortaya çıkan toplumsal sınıfların ve çıkar gruplarının sınırlarındaki belirsizliklerdir. Daha sonra ortaya çıkan bilimsel, teknolojik, demografik, siyasal ve toplumsal dönüşümler de, dikine ve enine toplumsal hareketliliği alabildiğine artırarak, bu belirsizliğin üstüne tuz biber ekmişlerdir. Marx'ın sınıf kavramı için geliştirdiği ölçütler de kitle kavramındaki bu bulanıklığı gidermek için atılmış adımlar olarak değerlendirilebilir. Ancak, yine onun kullandığı “yedek sanayi ordusu” ve “lumpen proleterya” gibi kavramlar da, kolaylıkla, sınırları belirsiz kitle kavramına sokulabilir. Öte yandan, Ondokuzuncu Yüzyıl liberalizminin de, kitle kavramına kendi programı doğrultusunda farklı anlamlar yüklediğini görüyoruz. Mesela J. S. Mill için kitle, akla yönelik bir tehdittir ve artık (Ondokuzuncu Yüzyıldan söz ediyoruz) “fertler kalabalık içinde kaybolmuşlardır.”² Mill'in

(2) J. S. Mill, *Hürriyet*, Çeviren: M. Osman Dostel, MEB, İstanbul, 1963, s. 126

kitleler karşısındaki bu olumsuz tutumunda yalnız olduğu söylenemez. Kendi döneminde de Tocqueville ile Burckhardt daha sonra yüzyılımızın ilk çeyreğinde de Ortega y Gasset ve J. Benda gibi düşünürler bu olumsuz tutumu hararetle paylaşacaklardır. Bunlardan, Ortega'nın kitabına, daha doğrusu kitabın kapağına yukarıda kısaca değindik. Şimdi o kapağı birlikte aralayalım ve Ortega'nın söylediklerine biraz daha yakından bir göz atalım.

Ortega ne diyor?

Ortega'nın 1930 yılında yayımlanan **Kitlelerin Ayaklanması** adlı kitabı, çok geçmeden belli başlı dünya dillerine çevrilmiş ve kendisinden sonraki kitle tartışmaları üzerinde derin izler bırakmıştır. Ortega'ya göre, bütün toplumlar iki bileşenden oluşur: Azınlıklar ve kitleler. Azınlıklar, özel nitelikleri olan bireyler ya da birey gruplarıdır. Bu nedenle, kitle kavramını genellikle yapıldığı gibi sadece “emekçi kitlesi” olarak tanımlamak gerekir. “Kitle, alelade kişidir, halktır.” Bu kısacık tanım, daha önce sadece nicelik açısından tanımlanan (kalabalık, yığın gibi) *kitleye*, tersinden de olsa bir nitelik boyutu (aleladelik, sıradanlık) eklemektedir.

Kitleyi bir nicelik olarak değil de, bir nitelik sorunu olarak aldığımız zaman, kitle olgusunun psikolojik kökenlerini de kolaylıkla tartışma konusu yapabiliriz; zira yine Ortega'ya göre, “bireylerin kitle biçimi içinde belirmelerini beklemeksizin kitle tanımı yapılabilir.

Tek bir bireyin varlığında, onun kitle olup olmadığına karar verebiliriz.” Bu kararı verirken yazarın kullandığı kıstas da oldukça yalın, insanlar temelde iki kümeye ayrılırlar:

1. “Başkalarına oranla kendinden daha çok şey isteyen; bu yüksek istekleri karşılayamasa bile bundan vazgeçmeyen, güçlükler ve görevler yüklenen kişiler;

2. “Kendilerinden hiçbir belirli şey istenmeyen; yaşadıkları anı olduğu gibi yaşayıp mükemmelliğe doğru en ufak bir çaba göstermeyen; kısacası dalgalar üzerinde sallanıp duran, şamandıra örneği kişiler...”

Gördüğümüz gibi Ortega'nın bu sınıflandırması adeta Nietzsche'nin “üst-insan”ını çağırıştırıyor. Ne var ki, Nietzsche'nin geleceğini haber verdiği üst-insan, Ortega'da geçmişe karışmıştır. Kitleler, bu tarihi seçkinleri alaşağı etmişler; hiç hak etmedikleri halde geçip onların yerine kurulmuşlardır. Nietzsche'nin gözünde henüz başlamamış bir çağ, Ortega'nın gözünde hızla geçmişe karışmaktadır. Tarihin hiçbir döneminde kitle, günümüzde olduğu ölçüde iktidar sahibi olmamıştır. Bu yüzden, günümüzün siyasî manzarasını en iyi özetleyebilecek kavram, olsa olsa —“hipertansiyon” gibi tehlikeli bir yükselişe işaret eden— “hiperdemokrasi” kavramı olabilir.

Üstelik bu tehlikeli yükseliş, sadece siyaset sahasına özgü de değildir. Eskiden “kalifiye azınlıklar” a veya böyle olduklarını iddia edenlere ayrılan bütün alanlar,

kitlelerin saldırısına uğramıştır. Halbuki Ortega'ya göre bu yerler, hiçbir zaman kalabalıklar için yapılmamıştır. Buna rağmen kitle, hem de “kitle niteliğini kaybetmek-sizin”, kalifiye azınlıkların ayağını kaydırıp, boyutları azınlıklara göre tutulmuş bu yerleri ele geçirmektedir.

Peki, “tarih sahnesini doldurup taşıran bu kalabalıklar”; eskiden ancak bazı liyakat şartlarını taşıyan insanların tekelinde olan alanları ele geçiren bu kitleler nerden çıkmıştır?

Ortega, bu soruyu ünlü iktisatçı Werner Sombart'ın araştırmalarına dayanarak cevaplandırmaya çalışır. Buna göre, çağımıza damgasını vuran kitleleşmenin altında şu basit demografik gerçek yatmaktadır: Avrupa tarihinin başladığı Altıncı Yüzyıl'dan 1800 yılına kadar, Avrupa nüfusu hiçbir zaman 180 milyon kişiyi aşmamıştır. Buna karşılık, 1800'le 1914 arasında (yüzondört yıl içinde) Avrupa nüfusu 180 milyondan 460 milyona fırlamıştır. İşte bu demografik patlama, Onyedinci Yüzyıl'dan beri ilerleyip gelen üç ilkeyle, *liberal demokrasi*, *bilimsel deney ve sanayileşme* ilkeleriyle birleşerek yeni dünyayı, yani kitlelerin dünyasını ortaya çıkartmıştır. Aslında, Rönesans'tan itibaren bilimsel faaliyetle teknik öylesine iç içe geçmiş, daha doğrusu bilimsel faaliyet öylesine tekniğe indirgenmiştir ki, bilimsel deneyle sanayileşme arasındaki sıkı ilişkiyi de göz önüne alarak, bu ikisini bir tek terimle ifade etmek mümkündür: Tekniğin egemenliği veya kısaca *teknik*... Tabii burada,

teknik derken münhasıran Avrupa tekniğini kastettiğimizi de belirtmemiz gerekir. Yoksa insanoğlunun ortaya koyduğu her teknik, bugün anladığımız anlamda bilimsel değildir. Çin’de, Mezopotamya’da, Mısır’da, Eski Yunan’da ve Roma’da da teknik olmakla birlikte, bu “teknik”ler deneysel bilim temeline dayanmadıkları için, aşamayacakları bir gelişme noktasına, bir kritik noktaya vardıldıktan sonra gerilemeye, yozlaşmaya başlamışlardır. Hatta bazıları çok da gelişkin ve kullanışlı olan bu tekniklerin bazıları bugün artık büsbütün ortadan kalkmış; bazıları da iyice yozlaşarak birer hurafeye dönüşmüş olabilir. Buna karşılık. Onaltıncı Yüzyıl’dan itibaren Avrupa’nın entelektüel haritalarını zorlamaya başlayan deneysel bilim anlayışı, Onsekizinci Yüzyıl’ın ortalarında bütün rakiplerini bertaraf eder ve 1890’larda “Avrupa’nın entelektüel kumandasını” ele geçiren kuşakla birlikte, karşımıza, “tarihte eşi görülmemiş bir bilim adamı tipi” çıkar. Bu adam, herhangi bir yargıya varabilmek için bilinmesi gereken onca şeyden sadece bir tek bilimi ve hatta o bir tek bilimin bile sadece kendi uğraştığı bölmesini bilen biridir. Üstelik bu adam, kendi “ilgi alanının dışında kalanları *bilmemenin* erdem olduğunu da iddia eder. Kültürün bütününe yönelik ilgi, bu adamların gözünde “diletantizm”, yüzeysel meraktır.

Deneysel bilim, gelişmesini büyük ölçüde işte bu “ortalama”, hatta “ortalamanın da altında” kişilerin emeğine borçludur. Bu durum, ortaya “olağanüstü gariplik-

te” bir insan tipi çıkartmıştır. Bu tip, (ki Ortega bütün “uzman”ları bu kategoriye sokar) eski sınıflandırmaların hiçbirine sokulamaz. Bilgili değildir, çünkü kendi uzmanlık alanına girmeyen hiçbir şeyi bilmez. Bilgisiz de değildir, çünkü bir “bilim adamı”dır ve evrenin kendisine ait olan o küçücük bölmesini çok iyi “bilir”. Bu yüzden o, olsa olsa, “bilgili bir cahil, bir ignoramus”dur.

Bu uzman “cahil”, hayatın diğer alanlarında, politika, sanatta, toplumsal töre ve geleneklerde tam bir ilkel gibi davranır. Bakınız, **Gariplerin Kitabı**’nda lan Dallas bu “tip”leri nasıl tarif ediyor: “İyice biliyorum ki halkın öğrenim görmesinden sorumlu olanlar —bu sorumluların en yüksek düzeyde, en iyi olanlarından söz ediyorum, en kötülerinden değil— bizzat kendileri baştan aşağı cahildirler. Öğretiyorlar, ama akletmiyorlar. Sonu gelmez bir görüşler ve düşünceler ırmağına sahiptirler; cümleleri bitip tükenmez bir biçimde birbirine eklenir ve bunlar anlaşılır, iyi düzenlenmiş cümlelerdir. Konuşurlar ve konuşurlar. Zihin etkinlikleri onlara nasıl yürüyeceklerini, nasıl oturacaklarını, bir odada nasıl hareket edeceklerini, bir bardak suyu nasıl içeceklerini öğretmez. Hayat onlar için bir muamma ve ölüm tesadüfi bir sondur. Bunun hiç ama hiçbir istisnası yoktur. Hepsini tanıdım onların; eğer bir teki hayatı tatmış olsaydı, ona katılır, şöleni paylaşırdım onunla.”³

(3) lan Dallas, *Gariplerin Kitabı*, Çeviren: İsmet Özel, Yeryüzü Yayınları, İstanbul 1979, s.42-43

Ortega'ya göre de, kitlelerin bugünkü egemenliğini simgeleyenler, hatta bu egemenliği kuranlar işte bu ignoramuslardır. Ortega, tam bu noktada, —ülkemizde ne yazık ki pek fazla tanınmayan— Julien Benda'yla ve Türk okuyucusunun belirli bir kesiminin yakından tanıdığı René Guénon'la buluşmaktadır. Benda'nın ünlü eseri **Aydınların İhaneti**, 1927'de (yani Ortega'nın kitabından üç yıl önce) yayınlanmış. Aynı yıl yayınlanan ve aynı konuda çok daha köktenci eleştiriler içeren bir başka kitap da René Guénon'un **Modern Dünyanın Bunalımı** adlı eseri... Bu üç kitap. Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda Avrupa entelijansiyasını etkisi altına alan rüzgarları sanıyorum çok iyi özetliyor.

Ne var ki bu üç düşünürün modern uygarlığın bazı kör noktalarını tespit ederken böylesine yakınlaşmaları, her konuda aynı şekilde buluştukları anlamına da gelmiyor. Ortega ve Benda'dan çok daha köktenci bir tavra sahip olan ve dolayısıyla daha kapsamlı bir çalışma içinde ayrıca ele alınması gereken Guénon'u şimdilik bir kenara bırakarak Benda'nın söylediklerine bir göz atalım. Benda'ya göre de insanlar temelde iki gruba ayrılırlar: Bir yanda, mensup olduğu toplumsal sınıf ne olursa olsun, maddî çıkarlarından başka birşey düşünmeyen “sıradan insanların oluşturduğu kitleler, öte yanda (veya kitlelerin hemen yanibaşında) da, kitlelerden apayrı, onları bir ölçüde denetim altında tutan; pratik amaçlar gütmeyen, belirli bir sanatla veya ilimle

veya sadece metafizikî spekülasyonlarla meşgul olan, “benim melekûtum bu dünyada değil” diyebilen aydınlar...⁴

Benda’ya göre, gerçek aydınlar, ya Leonardo da Vinci, Malebranche, Goethe... gibi hiçbir çıkar gözetmeyen entelektüel etkinlik için birer örnek oluştururlar ve bu yaşama tarzının üstün değerini kendi kişilikleriyle, hayatlarıyla kanıtlarlar; veya Erasmus, Kant, Renan... gibi, insanlık ve adalet adına kitlelerin bencil tutkularına karşı koyar ve onları yerli yerine oturturlar.

Ondokuzuncu Yüzyıl’a gelinceye kadar aydınlar, “Sıradan insanların kendi eylemlerini bir din haline getirmelerini, bu eylemlerinden ötürü kendilerini büyük adam saymalarını önleyebilmişlerdir. İnsanlar, iki bin yıl boyunca, yaptıkları bunca kötülüğe rağmen, aydınların sayesinde, iyiye hiç değilse saygı göstermekten de geri durmamışlardır. Bu, insanoğluna şeref veren bir çelişkidir. Uygarlık, işte bu çelişkinin açtığı gedikten dünyaya sızabilmiştir. Ancak, Ondokuzuncu Yüzyıl’ın

(4) J. Benda, *The Betrayal of the Intellectuals*, İngilizce’ye çeviren: R. Aldington, The Beacon Press, Boston, 1955, s.29. Benda’nın kitabının orjinal başlığı *La Trahison des Clercs*. Burada ki “clerc” sözcüğü aslında “rahip, Ruhban” anlamında gelmekle birlikte, Benda bunu bütün ulemayı ve udebayı kapsayacak bir genişlikte kullanıyor. Nitekim kitabı İngilizce’ye çeviren Aldington da, “clerc” sözcüğünün kendi okuyucusunun zihninde uyandırabileceği yanlış ve sınırlayıcı çağrışımlar nedeniyle, çevirinin ilk baskısında *The Great Betrayal* [“Büyük İhanet”] başlığını kullanmış. “Clerc” sözcüğü İngilizce’de de olduğu halde çevirmenin daha sonraki baskılarında “intellectual” sözcüğünü tercih etmesi, Benda’nın bu sözcüğe yüklediği anlam genişliğini karşılayabilmek içindir. Aynı işlevi Türkçe’deki “aydın” sözcükleri, Benda’nın özellikle vurgulamak istediği dünyevileşme sürecini de kendi içinde taşıyan sözcüklerdir.

sonunda, köklü bir değişiklik ortaya çıkmıştır. “Aydınlar” politik tutkuların egemen olduğu oyuna bulaşmışlardır. O güne kadar halkın kaba gerçekçiliğini denetleyen, dizginleyen bu seçkinler, onu beslemeye, yüreklendirmeye ve hatta kışkırtmaya başlamışlardır. Aydınların bu “ihaneti”, yazara göre, politik tutkulara kendilerini kaptırmaları; bu politik tutkularını, “aydın” sıfatıyla yaptıkları çalışmalara da bulaştırmaları, politik tutkuların egemen olduğu bu oyunu bir takım “öğreti”ler icad ederek oynamaları biçiminde gerçekleşmiştir.

Ondokuzuncu Yüzyıl’dan günümüze, kitle insanının iktidarına zemin hazırlayan, hatta bu iktidarı meşrulaştıran aydınların bu “ihanet basamaklarını Benda’nın sıraladığı biçimde daha yakından incelemek, en azından *günümüzdeki kitle toplumu tartışmalarında aydınların yerini ve işlevini* belirlememizi kolaylaştıracak bazı ipuçları sağlayabilir.

Aydınlar ve politik tutku

Benda’ya göre, Avrupa’daki edebiyatçılar, sanatçılar, bilim adamları, düşünürler ve din adamları, ırklar ve politik görüşler arasındaki bölünmeleri körükleyen “nefret korosu”na gönüllü olarak katılmışlardır. Aydınların buna benzer tutkulara kapıldıkları başka tarihî dönemler de vardır. Dante ile Petrarch buna iyi birer örnektir. Ancak, eskiden “istisna” olan, bugün kural haline gelmiştir. Ondokuzuncu Yüzyıl’a gelinceye kadar Aquina’lı Thomas, Roger Bacon, Galile, Rabela-

is, Montaigne, Descartes, Racine, Pascal, Leibnitz, Kepler, Huygens, Newton ve hatta Voltaire ve Montesquieu gibi adamlar, politik tutkuların tutsağı olmamaya büyük özen göstermişlerdir. Voltaire gibi, Chateaubriand gibi, Lamartine gibi, herhangi bir şekilde politika ile “uğraşmak” zorunda kaldıkları zaman da eleştirel tutumlarını sürdürmeyi bilmişlerdir. Oysa bugünün aydınları, tıpkı “sıradan insanlar gibi” politik tutkuların tutsağı olmakta; tıpkı onlar gibi kestirme sonuçlar peşinde koşmakta, nefret ve fikr-i sabitin egemen olduğu tartışmalara girmektedirler. Üstelik bir yandan da, bunları yapmayanları “fildişi kulelerine kapanmakla suçlamaktadırlar. Aydınların asli görevi, ulusal ve politik tutkuların üstünde yer alan “hakikat ve adaleti savunmak” olduğu halde, modern aydınlar, bu kavramları da ulusal ve politik tutkuların hizmetine koşmanın yollarını aramaktadırlar.

Aydınlar, politik tutkularını ve bu tutkulardan kaynaklanan politik eylemlerini, aydın olarak düşündükleri ve yaptıkları ile yanyana, ancak bu ikisini birbirine karıştırmadan ve bu ikisinin iki ayrı varlık alanı, iki ayrı varoluş tarzı olduğunu unutmadan sürdürüyor olsalardı, bu olguyu çözümlmek bir hayli kolaydı. Ne var ki aydınlar, politik tutkularını, katıksız aydın sıfatıyla yürüttükleri, daha doğrusu *katıksız aydın sıfatıyla yürütmeleri gereken* çalışmalara da karıştırmakta; böylece sanatçı, bilim adamı, düşünür ve “din adamı” sifa-

tıyla yürüttükleri işlerle politik tutkular birbirine karışmaktadır.

Benda'ya göre, politik tutkularını aydın olarak yaptıkları işe de bulaştıranların başında şairler ve romancılar gelmektedir. Bunlar (bilhassa şairler) sanatlarının “sıradan insanlar”ı etkileme gücünü kötüye kullanmakta, “sokaktaki adam”ın belli-belirsiz hissettiklerini, aydınca yetenek ve becerilerini kullanarak alabildiğine körüklemektedirler. Tutkuların, bu tür sanatların “hammaddesini” oluşturduğu, dolayısıyla sanatçıların isteseler de istemeseler de tutkularını eserlerine yansıtacakları söylenebilir. Ancak, sanatın özünde var olan, sanat eserinin arıtılmasına aracılık ettiği *katışıksız, insanca* tutkularla, sanatı pratik amaçlar doğrultusunda *kullanan, edinilmiş* politik tutkuları birbirine karıştırmamak gerekir.

Politik tutkular tarafından en fazla tehdit edilen entelektüel alanlardan biri de, yazara göre, *tarih yazımıdır*. Bu alanda da, politik ve ulusal tutkularına yenilmiş aydınların, “sokaktaki adam”ın, politikacıların, askerlerin yaptıklarına meşruiyet kazandırdıklarını; bu yolla kitlelerin evrensel iktidarına zemin hazırladıklarını görüyoruz. Tarih boyunca, kendi iktidarlarını meşrulaştırmakta ve pekiştirmekte tarih yazımının ne kadar önemli bir yeri olduğunu sezinleyen —Papalardan Onördüncü Lui'ye, Napolyon'dan Bismark'a kadar— pek çok siyâsî iktidar sahibi de kendilerine hizmet et-

meye hazır “tarihçi”lere maaş bağlayarak ısmarlama “tarih”ler yazdırmaktan geri kalmamışlardır. Nitekim Türkiye’de de, “1930’lardan bu yana gelişen dil ve tarih hareketlerinin üniversiteden destek görmemesi; (...) 1932 yılında toplanan Birinci Tarih Kongresi’nde, İstanbul Darülfünunu’ndan bazı öğretmenlerin resmî dil ve tarih görüşlerini eleştirmek cesaretini göstermeleri” Darülfünun’un lağvedilmesinin en başta gelen gerekçelerinden biri olmuştur.

Benda’ya göre, günümüzde siyasî iktidarlara canla başla hizmet eden bir başka “aydın” grubu da *eleştirmenlerdir*. Üstelik bu grubun yaptıklarının tarihte bir benzeri de yoktur. Ne Papa XIV. Pius ne de Napolyon, kendi toplumsal sistemlerini ve politik çizgilerini desteklemek üzere edebiyat eleştirmenleri “istihdam etmeyi” düşün(e)memişlerdir. Her türlü edebiyat eserini, kendi politik tutkularıyla çakışıp çakışmadığına bakarak “iyi” veya “kötü” diye sınıflandıran “aydın” tipi, sadece günümüzde görülen bir fenomendir. Aydınların, katıksız entelektüel faaliyet alanı sayılan metafiziğe bile politik ve ulusal tutkularını bulaştırmaları, Benda’nın gözünde aydın ihanetinin doruğunu oluşturmaktadır ve bu doruklarda — şimdilik— sadece Fichte ve Hegel gibi *Alman düşünürlerinin* flamaları dalgalanmaktadır. Bu Alman düşünürlerinden önce —ve hatta sonra— hiçbir düşünür, politik ve ulusal tutkuları ne kadar güçlü olursa olsun, *kendi uluslarının egemenliğini dünya*

tarihinin gelişim çizgisinin kaçınılmaz sonucu gibi göstermemiş; bunun için bir metafizik sistemi inşa etmeye kalkışmamıştır.

Politik tutkular ve öğretiler

Benda'ya göre, iki bin yıldır aşkın (müteali) değerleri yüceltmiş ve insanlara politik hedeflerin ötesinde, peşinde koşmaya değer başka hedeflerin de olduğunu göstermeye çalışmış olan aydınların günümüzdeki varisleri, sıradan değerleri, değerler sıralamasının en tepesine yerleştirmeye çalışmakta ve bu amaçlarına uygun öğretiler geliştirmektedirler. Bu öğretilerin temel niteliklerinden biri, küllî olana karşı cüz'î olanı; mânevî olana karşı pratik olanı yüceltmeleridir. Böylece, değerler piramidi tepetaklak edilmekte ve en tepeye somut çıkarlar, maddî güç (iktidar) ve bunlara ulaştırılan araçlar yerleştirilmektedir. Değerler piramidindeki bu hercümerci en iyi gösteren örneklerden biri, *devlet* kavramına ilişkin değerlerde görülen değişmedir. İkibin yıl boyunca aydınlar, devletin *âdil* olması gerektiğini haykırmışlardır. Günümüzün aydınları ise, devlete, âdil olup olmanın bir önem taşımadığını; önemli olanın *güç* ve *iktidar* sahibi olduğunu öğütlemektedirler. Devletin gücünün de otoriteye dayandığını düşündükleri için, otokratik sistemleri, keyfî yönetimleri savunmakta bir sakınca görmemektedirler. Geçmişte de bu tür uygulamalar olmakla birlikte, *fiilî durum* hiçbir zaman böylesine yüceltilmemiş; ahlâk çığnense bile ahlakî değerler,

en azından *değer* olarak mahfuz tutulmuştur. Üstelik geçmişte, otorite kendisini birtakım anonim yapıların ardına gizlemediği, düpedüz kaba güç olarak ortaya çıktığı halde; günümüzde otorite ve kaba güç, iradesini çok ince bazı yapı ve tekniklerin dolayımından geçirerek yürütmektedir. Günümüzün egemenleri, bu işte de en büyük desteği aydınlardan almaktadır.⁵

Gerek Ortega, gerekse Benda'nın, içinde yaşadıkları toplumsal ve entelektüel oluşumlar ile Batı Uygarlığı'nın geleceği konusundaki bu olumsuz ve karamsar değerlendirmeleri, hiç şüphesiz, Avrupa'nın iki büyük savaş arasında yaşadığı değerler kargaşasını da bir ölçüde yansıtmaktadır. Gerçekten de Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, Avrupa'nın, daha doğrusu Avrupa Uygarlığı'nın en temel ilkeleri yerle bir olmuş, savaştan sonra da, bu ilkelerin dayandığı temeller hemen her düzlemde sorgulanmaya başlamıştır. Nitekim Stefan

(5) “Ey yeşil sarıklı ulu hocalar bunu bana öğretmediniz

Bu kesik dansa karşı bana bir sey öğretmediniz

Kadının üstün olduğu ama mutlu olamadığı

Günlere geldim bunu bana öğretmediniz

Hükümdarın hükümdarlığı için halka yalvardığı

Ama yine de eşsiz zulümler işlediği vakitlere erdim

Bunu bana söylemediniz

İnsanlar havada uçtu ama yerde öldüler

Bunu bana öğretmediniz

Kardeşim İbrahim bana mermer putları

Nasıl devireceğim öğretmişti

Ben de gün geçmez ki birini patlatmıyayım

Ama siz kağıttakileri ve kelimelerdekini ve sözlerdekini nasıl süreceğimi öğretmediniz”

Sezai Karakoç, *Hızır'la Kırk Saat*'ten

Zweig da **Dünün Dünyası** başlığıyla dilimize çevrilen anılarında, Avrupalı aydınların içine düştükleri bu değerler kargaşasını dokunaklı bir üslupla anlatmaz mı?⁶

(6) Stefan Zweig, *Dünün Dünyası*, Çeviren: Burhan Arpad, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971